

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/78976>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-24 and may be subject to change.

‘Maar wie zegt dat het makkelijk is om een democratie te zijn?’

Interview met Kamervoorzitter Gerdi Verbeet

Carla van Baalen en Willem Breedveld

‘Wees trots op het Nederlandse parlement!’, zei oud-premier Wim Kok tegen Gerdi Verbeet toen hij vorig jaar bij haar langskwam in het kader van de parlementaire zelfreflectie. Dat is ze ook. In vergelijking met andere parlementen komt het Nederlandse er goed af. Ministers zijn er vaker te vinden dan in andere parlementen, de Kamers bepalen hun eigen agenda

Voorafgaand aan een spoeddebat overlegt Kamervoorzitter Gerdi Verbeet met de woordvoerders voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid. V.l.n.r.: Hans Spekman (PvdA), Atzo Nicolaï (VVD), Agnes Kant (SP), Fatma Koser Kaya (D66), Ineke van Gent (GroenLinks), Liesbeth Spies (CDA), Kees van der Staaij (SGP) en Sietse Fritsma (PVV)

[Foto: ANP foto]

en het is een zelfbewust parlement. Maar hoewel Verbeet ‘plezierig tevreden’ is, maakt ze zich toch grote zorgen dat velen – ook politici en journalisten – niet meer snappen hoe het Nederlandse staatkundige bestel in elkaar steekt, hoe parlement, regering en wetgevende macht werken en zich tot elkaar verhouden. Het tot uitdrukking brengen van de goede verhoudingen brengt met zich mee dat iedereen uit volle overtuiging de rol speelt die hem of haar in de grondwet is toebedeeld. Precies daar wringt vaak de schoen. Neem alleen al de manier waarop het crisisakkoord in het voorjaar tot stand kwam: dat verliep toch ‘heel raar’! ‘Het leek wel een kabinetsformatie! Terwijl er een volledig – een missionair – kabinet zat.’

Een gesprek met Gerdi Verbeet, voorzitter van de Tweede Kamer, vond plaats op 14 augustus 2009, op haar werkkamer.¹ Ze was net terug van vakantie. We spraken over de trias politica, over de parlementaire zelfreflectie (waarvan zij aanvankelijk geen voorstander was), over de kloof (‘we moeten de boer opgaan’), de noodzaak van heldere partijstandpunten (‘daar hebben kiezers recht op’) en over haar onvoorwaardelijke geloof in de mogelijkheid om de mensen uit te leggen hoe politiek werkt. En als het om het tot uitdrukking brengen van de goede verhoudingen gaat: aan de Kamervoorzitter zal het niet liggen. Ze bewaakt die met zorg en aandacht, als een leeuw als het nodig is. Het woord is aan de voorzitter.

Het goudservies

‘Iedere nieuwe minister of staatssecretaris nodig ik uit, hier op mijn kamer, als ze net in functie zijn, en ik leg hun dan heel precies de *do’s and don’ts* uit van de omgang met de Tweede Kamer. Dat ze bijvoorbeeld eerst naar de Kamerleden moeten luisteren alvorens ze zelf het woord krijgen – Plasterk keek daar nogal van op –, dat schriftelijke vragen tijdig moeten worden beantwoord – binnen drie weken – en dat het recht van interruptie er niet voor hen is. Dat laatste is vooral lastig voor bewindslieden die zelf in de Kamer hebben gezeten: zij moeten de rolwisseling nog verinnerlijken. De ministers moeten vóór alles weten dat ze naar de Kamer komen om er verantwoording af te leggen en niet om de Kamer de les te lezen. Ik ontvang hen heel chic. De Kamerbewaarder in vol ornaat, jacquet, de officiële penning van de Tweede Kamer aan oranje gedecoreerd lint om de hals, haalt hen op en we schenken koffie in de duurste kopjes: witte Engelse kopjes met een gouden randje. Het goudservies noemen we dat. En luxekoekjes erbij. Ja, in alle opzichten is zo’n kennismakingsgesprek bedoeld om de bewindspersonen bewust te maken van de verhoudingen. Ze komen tenslotte wel op bezoek bij de Kamer, het hoogste orgaan van dit land. Ja, ik geloof dat ik deze introductiegesprekken zelf bedacht heb. Maar ik zeg alles heel vriendelijk hoor, en er staat tegenover dat ik zoveel mogelijk rekening houd met de agenda’s van de bewindslieden. Dat doet de Tweede Kamer echt meer dan de Eerste Kamer. Maar als bewindslieden in actie in de Kamer zich niet houden aan de afspraken, als ze bijvoorbeeld te lange inleidingen houden, dan zal ik hen – rechtstreeks of via de meegekomen ambtenaren – vriendelijk herinneren aan de uitgelegde regels.

Wat betreft de nieuwe Kamerleden: ja, ik vond het natuurlijk ook van het grootste belang om in hen te investeren. Na de laatste verkiezingen, in november 2006, traden zóveel nieuwe leden de Kamer binnen. In andere landen staan ze echt te kijken – als ik het vertel – van zo’n hoge omloopsnelheid. Ik vond het van belang dat ze zo spoedig mogelijk met elkaar zouden verkeren en dat er dwarsverbanden tot stand konden komen. Daarom

was ik al begonnen lunchgesprekken te organiseren. Na een inleiding van De Beaufort, Van den Berg of Schutte² was het de bedoeling dat Kamerleden van uiteenlopende fracties met elkaar in gesprek gingen. Maar ja, toen werd de motie-Schinkelhoek aangenomen waarin de Kamer aandrong op de instelling van een speciale commissie om aan zelfreflectie te gaan doen. Wij, als Kamerleden, moesten ons gaan bezinnen op allerlei zaken die niet goed gingen. Ik was daar niet blij mee. Ik vond het toch wel erg dat Schinkelhoek zo ronduit zei dat zijn hele omgeving hem beklaagde vanwege zijn Kamerlidmaatschap. Zo bevestig je toch het negatieve beeld van de Kamer. En ik vond het vervelend omdat we het zoeklicht dan zouden gaan zetten op alles wat niet goed gaat. Bovendien was die exercitie niet zonder risico. Wellicht zouden we de kwestie zwaarder maken dan nodig was en al doende beeldbevestigend bezig zijn: o, wat gaat er toch veel mis in de Kamer. Ik had liever intern en stilzwijgend gewerkt aan onze kracht. Maar ik moet eerlijk zeggen: ik kreeg er steeds meer plezier in.³

De parlementaire zelfreflectie: 'buitengewoon waardevol'

'Ik kijk met grote tevredenheid terug op de parlementaire zelfreflectie van het afgelopen jaar,³ zowel op het proces als op het resultaat. We zijn erin geslaagd weg te komen van de oppervlakkigheid en we hebben over alles kunnen spreken. Bijna iedereen deed mee, ook de SP, die toch tegen de motie had gestemd. Sommige fracties waren aanvankelijk sceptisch en meenden dat Schinkelhoek, ofwel het CDA, die motie alleen maar had ingediend om van de vele spoeddebatten af te komen. Maar de reflectiegesprekken van Kamerleden onderling leidden werkelijk tot meer begrip. Leden van de oppositie zeiden bijvoorbeeld wanhopig: "Maar we krijgen bijna nooit iets geagendeerd! De coalitie blokkeert al onze voorstellen tijdens procedurevergaderingen. Nou, dan rest ons toch niks anders dan spoeddebatten." Leden van de coalitie begonnen zich te realiseren wat dat betekende. Sindsdien zijn de procedurevergaderingen veranderd. Ik heb gepeild bij de griffiers en zij konden dit ook echt bevestigen: de oppositie krijgt nu meer onderwerpen op de commissieagenda. Dat vind ik heel positief.

Wat bijvoorbeeld ook zinvol was aan het proces, was dat iedereen met iedereen in gesprek kwam, niet alleen de Kamerleden onderling. Neem nu het gesprek dat er was tussen alle voorzitters van de politieke partijen. Die hadden nog nooit op die manier bij elkaar gezeten en over zulke fundamentele onderwerpen gesproken. Ik vond dat buitengewoon waardevol.

Wat betreft het eindresultaat, het rapport *Vertrouwen en zelfvertrouwen*: ik ben blij met de aanbevelingen. Voor alles verheugt het me dat er niet is geknibbeld aan het recht van minderheden. Ik ben ook enthousiast over het voorstel voor een eigen onderzoeksagenda voor de Kamer. Ik hoop dat we daarmee in oktober al kunnen beginnen. Dat wil zeggen dat de commissies zelf onderwerpen gaan kiezen waaraan de Kamer in de komende periode extra aandacht zal besteden. En ten slotte ben ik blij dat erin is uitgesproken dat alle leden een eigen verantwoordelijkheid hebben voor het optimaal functioneren van de parlementaire orde. Inderdaad, bijvoorbeeld waar het gaat om het taalgebruik. We moeten ons er allemaal bewust van zijn dat plat en grof taalgebruik eenvoudigweg niet bijdraagt aan respect voor de Kamer.

Uiteindelijk beoordeel ik het positief dat we dit proces van zelfreflectie in alle openheid hebben uitgevoerd. En een tijdje "naar binnen" kijken als organisatie: tja, dat hoort er nu

eenmaal bij. Elke organisatie moet dat op gezette tijden doen. Maar niet te lang! Dus is het nu weer mooi geweest en breekt de tijd aan om weer volop naar buiten te treden.’

Zorgen over staatsrechtelijke verhoudingen: ‘We houden elkaar niet hoog genoeg’

‘De staatsrechtelijke verhoudingen in Nederland zijn niet voor iedereen helder, ook voor de pers niet. Dat is een punt van zorg, want ons bestel kan alleen goed functioneren als alle onderdelen van de trias politica – de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht – tot hun recht komen, goed kunnen functioneren en het gezag krijgen dat hun toekomt. Op dit moment maak ik me wat dat betreft zorgen: ik vind dat we elkaar niet hoog genoeg houden. Het is bijvoorbeeld niet handig dat vooraanstaande personen uit de rechterlijke macht kritiek uitoefenen op het parlement. Kritiek geven is trouwens zó gemakkelijk, de media doen daar ook volop aan mee. De ene keer werken we te langzaam, de volgende keer zijn we een rem op vernieuwing en dan opeens zitten we er weer te zeer bovenop. Spotlights worden vooral op ontsporingen gezet en niet zelden wordt op de man in plaats van op de bal gespeeld.

Wat we nodig hebben, is respect voor elkaar en balans tussen de drie genoemde machten met hun verschillende verantwoordelijkheden. In die balans, het elkaar in evenwicht houden, zit de kracht van ons bestel. We mogen ons best realiseren dat dat heel bijzonder is en dat we het bestel met elkaar moeten bewaken. We moeten daaraan allemaal onze bijdrage leveren. Ook al realiseer ik me dat dat niet eenvoudig is. Maar wie zegt dat het makkelijk is om een democratie te zijn? De verwachtingen van de samenleving ten aanzien van ons zijn enorm hoog.

Ook voor burgers zouden de staatsrechtelijke verhoudingen duidelijk moeten zijn. Het gebeurt echt dat mensen denken dat Balkenende aan het hoofd staat van de Tweede Kamer – brieven voor hem arriveren hier bij ons – en dat ik de baas ben over een departement. En hardnekkig is het misverstand dat niet de Kamer maar het kabinet het laatste woord heeft in dit land, en dat de functie van minister hoger is dan die van volksvertegenwoordiger. Dat beeld zouden wij, politici, moeten corrigeren. De regering regeert en het parlement controleert. Maar ja, laten we wel wezen, de wijze waarop het crisisakkoord in maart jongstleden tot stand kwam, verdient natuurlijk ook niet de hoofdprijs voor staatsrechtelijk zuiver handelen.’

De totstandkoming van het crisisakkoord: ‘Dat had beter gekund’

‘Het crisisakkoord is heel raar tot stand gekomen. Het leek wel een kabinetsformatie! Terwijl er een volwaardig – een missionair – kabinet zat. Naar mijn overtuiging had het anders gemoeten en sneller gekund. Bij een grote economische crisis, zoals deze, is het noodzakelijk om het zo breed mogelijk aan te pakken, waarmee ik bedoel dat de gehele Kamer erbij betrokken moet worden, niet alleen de coalitiefracties. Sommige betrokken politici zeiden weliswaar dat het niet anders kon, gelet op de ernst van de situatie, dan dat de fractievoorzitters samen met de premier en de vicepremiers de onderhandelingen deden, maar dat klopt toch niet. Het kabinet – en dan bedoel ik het héle kabinet – had met de nodige spoed met een eerste, richtinggevend voorstel moeten komen. Uiteraard na enig overleg met de “eigen”

fracties, de “hoeders van het regeerakkoord”, maar niet meer dan dat. Over het kabinetsvoorstel, onderbouwd met feiten en cijfers, had dan een debat op hoofdlijnen moeten worden gevoerd. Het is natuurlijk merkwaardig dat de Kamer niet eens de gevraagde feiten kreeg, waaronder het rapport-Gerritse!⁴ Zou er zo’n debat geweest zijn, dan was er in de Kamer sprake geweest van een *level playing field*, een gelijk speelveld, en had elke fractie een inbreng kunnen hebben.

Nu deed zich het merkwaardige feit voor dat Wilders theatraal kon weglopen uit het debat met het argument dat de Kamer er voor spek en bonen bijzat terwijl het in feite de Kamer was die het akkoord in elkaar had gezet. Het kabinet stond hierbij onder curatele, zou je inderdaad kunnen zeggen. Het kabinet werd bij de hand gehouden. Maar van dé Kamer, als instituut, was helemaal geen sprake: de coalitie en de oppositie stonden lijnrecht tegenover elkaar. Daar zat een cruciale fout: dat een deel van de Kamer, de oppositie, geen enkele inbreng heeft kunnen hebben in het debat over de oplossing van de crisis. Zelfs de vakbeweging speelde een belangrijker rol dan een groot deel van de volksvertegenwoordiging!

Op een gegeven moment was ik jaloers op de wijze waarop het in de Verenigde Staten is georganiseerd, waar parlementariërs naar aanleiding van de economische crisis meteen een hearing konden organiseren en waar ze zelfstandig feiten gingen verzamelen. Al moet ik er tegelijkertijd bij zeggen: de oppositie grijpt ook niet alle kansen die haar worden geboden. Zo was er vorig jaar nauwelijks animo voor het idee van Hamer om een parlementaire commissie-Toekomst in te stellen.⁵ Natuurlijk heb ik ook wel begrip voor de moeilijke omstandigheden waarin het kabinet verkeerde. Een kabinetscrisis kon het zich absoluut niet permitteren; je gaat als echtpaar immers ook niet scheiden als je kind ernstig ziek is. Maar hoe dan ook is het crisisakkoord heel raar tot stand gekomen. Raar was natuurlijk ook dat slechts een paar ministers mochten meedoen; naast de genoemde premier en vicepremiers alleen minister Donner. Wat denk je van Verhagen? Die zal er wel tandenknarsend naar hebben zitten kijken. Nee, de gevolgde procedure bij de totstandkoming van dit akkoord valt aan de burgers niet uit te leggen en het is slecht voor het aanzien van de politiek. Wie draagt nou uiteindelijk de verantwoordelijkheid? Inhoudelijk kun je ieder politiek compromis aan de burgers uitleggen. Wat burgers niet begrijpen, is als je te vaak dingen voor je uitschuift: we komen er niet uit, dus laten we het maar zitten. Nou, dat kunnen mensen volgens mij niet waarderen. Er is aantoonbaar een groot probleem, en dan lukt het niet om daar een oplossing voor te vinden. Dat kan ook niet: het land moet natuurlijk wel bestuurd worden!’

Misverstand: wie verstoort nou wiens feestje?

‘Op de middag van 25 maart hield de Kamer haar conferentie over de parlementaire zelfreflectie. Op diezelfde middag, tijdens de theepauze van de conferentie, kwam Balkenende naar de Kamer om het crisisakkoord te presenteren. Velen hebben de komst van de premier geïnterpreteerd als een knieval van de Kamer voor het kabinet. Het kabinet kon blijkbaar niet langer wachten en kwam willens en wetens het feestje van de Kamer verstoren. Maar dat wil ik toch wel graag even rechtzetten: het was precies andersom! Ik had erop gestaan dat de minister-president het op 24 maart bereikte akkoord zo spoedig mogelijk – ik vond langer wachten onverantwoord – bekend zou maken, en wel in de Tweede Kamer. Balkenende had de resultaten veel liever op de trappen van Algemene Zaken aan de pers gepresenteerd, maar toen heb ik dus gezegd: “No way.”

De kloof: 'Ik trek veel te snel het boetekleed aan'

'Als ik merk dat mensen niet weten hoe de politiek werkt, dan ben ik geneigd meteen het boetekleed aan te trekken, zo zit mijn karakter nu eenmaal in elkaar. Me verontschuldigd ga ik dan alles uitleggen. Maar onlangs, tijdens een bezoek aan de Haagse Hogeschool, zei een studente tegen mij: "Dat moet u niet doen! Wij zouden ons ook wel eens wat meer in de politiek kunnen verdiepen dan alleen op de dag voor de verkiezingen." Ze had natuurlijk gelijk. De kloof moet van twee kanten overbrugd worden. Wat betreft "onze" kant: ik ben van plan de tweede helft van mijn voorzitterschap te gebruiken om gesprekken met burgers aan te gaan. We moeten de boer op!

Ik zou willen uitleggen hoe ons bestel werkt. Ik zou geen beter weten, dus de nadelen ervan moeten we accepteren. Bijvoorbeeld dat de democratie nu eenmaal veel tijd kost. Ik zou heel eerlijk willen laten zien wat wel en – vooral ook – wat niet mogelijk is. We moeten niet veel beloven en weinig doen, we moeten uitleggen waarom we niet alles kunnen realiseren wat de burgers willen. Ik leg het graag als volgt uit: een gezin dat op vakantie gaat, kan het ook niet alle leden naar de zin maken. Stel een kind van twee gaat mee, en een tiener, en oma, die alleen is, gaat ook mee. Nou, iedereen snapt dan toch dat je niet een bestemming kunt vinden die voor allemaal leuk is. Alle gezinsleden zullen een beetje moeten inleveren, dan doen we iets voor de een en dan weer voor de ander.

Mijn ideaal is om in gesprek te komen met een bepaalde groep jongeren, bijvoorbeeld van het vmbo of van een ROC, en met hen over de politiek en over de kloof te praten. Hoe kijken zij ertegen aan, wat vinden zij ervan. Ik zou samen met hen willen onderzoeken hoe de politiek werkt, bijvoorbeeld door te proberen iets in hun gemeente voor elkaar te krijgen. Ik zou hen – nieuwe kiezers – tot bondgenoten willen maken, bondgenoten voor de parlementaire democratie. Ik zou ook best met bestaande kiezers in gesprek willen komen, maar niet met cynische. Ik kan niks met cynische mensen.

Ik weet dat de kloof er is, maar als ik mensen ontmoet, dan ervaar ik geen kloof. En ik verkeer toch echt in heel gevarieerde kringen. Mijn familie bijvoorbeeld is nogal divers samengesteld. Ik weet natuurlijk best dat er burgers zijn die zich scheldend manifesteren op het internet, maar wie vertegenwoordigen zij eigenlijk? Ik vraag me wel eens af of het niet steeds dezelfde zijn, een klein groepje klagers.

Nogmaals, ik wil in gesprek komen met zo veel mogelijk mensen. Ik vertel hun over de werking van de politiek en ik wil dan dat zij, op hun beurt, mij voor bepaalde zaken de ogen openen. Een voorbeeld. In de tijd dat ik betrokken was bij de themacommissie Ouderenbeleid, vroegen wij een groep 55-jarigen wat zij dachten dat ze het belangrijkste zouden vinden als zij bejaard zouden zijn. Ik ging er zonder meer van uit dat ze zouden antwoorden: goede zorg. Maar tot mijn verbazing vonden ze mobiliteit belangrijker! Dat was echt een eye-opener.'

Het goede debat

'Politieke partijen moeten duidelijk maken waarvoor ze staan. Dat zijn ze hun kiezers verplicht. Ze moeten hun oor te luisteren leggen bij burgers, bij belangengroeperingen, bij hun specifieke achterban, enzovoort. Soms zullen ze lang moeten luisteren, maar dat is dan niet

anders. Vervolgens zullen ze hetgeen er leeft in het land moeten omzetten in een duidelijke politieke stellingname. Uiteraard wel een standpunt waarin het gedachtegoed van de desbetreffende partij doorklinkt.

Een goed parlementair debat kenmerkt zich door een open gedachtewisseling. De fractiewoordvoerders en de bewindslieden maken duidelijk waarvoor ze staan en op welke gronden. Vervolgens gaat men op de gehoorde standpunten in. En het besluit dat na afloop wordt genomen – doorgaans in de vorm van een compromis – dient dan ook door allen te worden uitgedragen. Ik bedoel: eenieder dient uit te stralen dat het een goed proces was. Hij of zij moet na afloop zeggen: dat was mijn inzet en dit is het democratisch tot stand gekomen resultaat. Maar ja, ik begrijp het ook wel. Als je van standpunt verandert ten bate van een oplossing, dan krijg je daarvoor meestal geen applaus. Opvallend is dat er beter wordt gedebatteerd in commissievergaderingen – procedurevergaderingen, algemene overleggen – dan in plenaire bijeenkomsten. Vermoedelijk heeft dat te maken met de setting, met het arena-karakter van de zaal. Het lijkt wel of de debatten die zijn gevoerd in de plenaire zaal alleen maar winnaars en verliezers opleveren. Daar zijn deelnemers aan het debat helaas minder geneigd tevreden te zijn met de uitkomst, met het compromis. Bewindslieden die heel goed in staat zijn zo'n ideaal debat te voeren, zijn bijvoorbeeld Klink en Van der Laan. Die kunnen echt zeggen tijdens een debat: "U hebt me overtuigd." Je ziet soms ook wel dat dat tot verwarring leidt.

Voor het goede debat moeten de omstandigheden ook goed zijn. Alle Kamerleden dienen over een "gelijk speelveld" te beschikken. Ze moeten allemaal geïnformeerd zijn door dezelfde stukken en door dezelfde feiten. Dat gold voor het crisisdebat, waarover ik het daarnet al had, en het geldt ook voor de Algemene Politieke Beschouwingen. In mijn functie als Kamervoorzitter heb ik een verantwoordelijkheid voor de parlementaire democratie. Daarom ligt mijn eerste loyaliteit bij het parlement en mijn tweede bij mijn partij. Daarom erger ik me ook zo aan het gesteggel over het embargo ten aanzien van de stukken die op Prinsjesdag aan de Kamer worden aangeboden. Het is voor mij zonneklaar. Alle fracties moeten het debat goed kunnen voorbereiden én het debat moet zo spoedig mogelijk na de Derde Dinsdag worden gevoerd. Dus moeten alle fracties de stukken op de vrijdag voor Prinsjesdag in hun bezit hebben.'

Het aanzien van de Kamer

'Wij zijn als leden van de Kamer zelf verantwoordelijk – en wel met z'n allen – voor het aanzien van de politiek. Wij moeten elkaar daarop ook aanspreken. Dat is niet alleen de verantwoordelijkheid van de voorzitter. Dus als iemand onparlementair taalgebruik bezigt, of alsmaar zit te twitteren – vreselijk toch, dat loeren naar die duimen onder tafel – of anderszins onverstandig handelt, dan moeten wij elkaar daarop wijzen. Maar als een Kamerlid volhardt in zijn of haar gedrag en taalgebruik, en meent dat hij of zij op die manier het volk het best vertegenwoordigt, dan zeg ik: het zij zo. Te zijner tijd, namelijk bij de verkiezingen, zal wel blijken hoe het oordeel van de bevolking uitvalt. En ten slotte ben ik van mening dat een goede wachtgeldregeling voor Tweede Kamerleden noodzakelijk is. Niet alleen omdat het een zeer ongewis beroep is maar ook omdat we diversiteit nastreven en dus ook volksvertegenwoordigers willen hebben die gewend zijn aan een wat hoger inkomen. De aangenomen motie voor een sollicitatieplicht moet nu wel snel ten uitvoer worden gebracht.

Hoe dit alles ook zij, het rapport dat we het afgelopen parlementair jaar uitbrachten, heet natuurlijk niet voor niets 'Vertrouwen en zelfvertrouwen'. Met dit motto zie ik het komende parlementaire jaar blijmoedig tegemoet.'

Noten

- 1 Het gesprek werd geautoriseerd op 3 sept. 2009.
- 2 W.H. de Beaufort, oud-griffier van de Tweede Kamer, J.Th.J. van den Berg, emeritus hoogleraar parlementaire geschiedenis en G.J. Schutte, oud-fractievoorzitter van het GPV.
- 3 *Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 2008-2009*, Bijl. 31 845, nrs. 2-3, *Vertrouwen en zelfvertrouwen*, Rapport, Parlementaire zelfreflectie.
- 4 Zie het artikel van Peter van Griensven, 'De zure appel in tijden van crisis' in dit jaarboek, p. 59-71.
- 5 In september 2008 lanceerde PvdA-fractievoorzitter Mariëtte Hamer het voorstel zo'n commissie in te stellen. In deze commissie zouden alle fractievoorzitters zitting hebben om circa vier keer per jaar met ministers te debatteren over grote politieke vraagstukken, zonder de dwang van coalitieafspraken.